


ENDERUNLU FAZIL'IN  
RAMAZANİYYELERİNDE RAMAZAN  
İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

CONCEPTS RELATED TO RAMADAN  
İN ENDERUNLU FAZIL'S  
RAMADANİYYA

Dr. Öğr. Üyesi Talip ÇUKURLU

 Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Edebiyat Bölümü, Eski Türk Edebiyatı  
Ana Bilim Dalı. talip.cukurlu@siirt.edu.tr

Doç. Dr. Mesut Bayram DÜZENLİ

 Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Edebiyat Bölümü, Eski Türk Edebiyatı  
Ana Bilim Dalı. mesutbayramduzenli@hotmail.com

#### Makale Bilgisi / Article Information

**Makale Türü:** Araştırma Makalesi  
**DOI:** ijof.909815  
**Yükleme Tarihi:** 05.04.2021  
**Kabul Tarihi:** 05.05.2021  
**Yayımlanma Tarihi:** 30.06.2021  
**Sayı:** 5  
**Sayfa:** 54-84

**Article Information:** Research Article  
**DOI:** ijof.909815  
**Received Date:** 05.04.2021  
**Accepted Date:** 05.05.2021  
**Date Published:** 30.06.2021  
**Volume:** 5  
**Page:** 54-84

*Yazar Talip Çukurlu'nun bu makaledeki katkı oranı %50, yazar Mesut Bayram Düzenli'nin katkı oranı %50'dir.*

#### Atıf / Citation

Çukurlu, Talip ve Düzenli, Mesut Bayram (2021). Enderunlu Fazıl'ın Ramazaniyyelerinde Ramazan İle İlgili Kavramlar. *International Journal Of Filologia*, 4 (5), 54-84.

Çukurlu, Talip ve Düzenli, Mesut Bayram (2021). Concepts Related to Ramadan in Enderunlu Fazıl's Ramadaniyya. *International Journal of Filologia*, 4 (5), 54-84.

Dr. Öğr. Üyesi Talip ÇUKURLU – Doç. Dr. Mesut Bayram DÜZENLİ

ENDERUNLU FAZIL'IN RAMAZANİYYELERİNDE RAMAZAN İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

## Concepts Related to Ramadan in Enderunlu Fazıl's Ramadaniyya

### ÖZ

Klasik Türk edebiyatında ramazaniyyeler ilk defa XV. yüzyılda görülmeye başlanmış, XVIII. yüzyılda yaygın olarak yazılmış ve XX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Divan şairlerinin Ramazan ayı vesilesiyle padişahlara, devlet büyüklerine veya hamilerine sundukları ve nesip bölümünde Ramazan'ı anlatan ve genellikle kaside nazım şekliyle yazdıkları "ramazaniyye" adı verilen bu manzumeler, Osmanlı toplumunun Ramazan ayına bakışını tespit etmede son derece önemli kaynaklardır. Ramazaniyyeler, başta kasideler olmak üzere farklı nazım şekilleriyle de yazılabilmektedir. Bu türde en çok manzume yazan şair Enderunlu Fazıl'dır. Enderunlu Fazıl, yirmi biri kaside ve ikisi terkip-bent olmak üzere toplam yirmi üç ramazaniyye kaleme almıştır.

Bu çalışmamızda, *Enderunlu Fazıl Divanı*'nda yer alan ramazaniyye türü manzumelerde kullanılan Ramazan ayı ile ilgili kavramlar ve bunlarla ilgili temsil, teşbih ve istiareler üzerinde durulacaktır. Bunun için İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan NEKTY02819 demirbaş numaralı yazma eser esas alınmış; yaprak, şiir ve beyit numaraları bu eserdeki sıraya göre verilmiştir. Bazı durumlarda Almanya Milli Kütüphanesi (Deutsche Nationalbibliothek) Türkçe Yazmalar Koleksiyonunda bulunan Ms.or.fol.3343 demirbaş numaralı yazmadan ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında bulunan O/253 demirbaş numaralı matbu nüshadan yararlanılmıştır. Ramazaniyyelerin nazım şekilleri, beyit sayıları, başlıkları ve vezinleri bir tablo halinde verilmiştir. Yine çalışmanın sonunda nesip-teşbih bölümü tamamen benzetmelerle oluşturulmuş tablodaki on dokuzuncu kasidenin nesip-teşbih bölümüne yer verilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Enderunlu Fazıl, Ramazaniyye, Kaside, Teşbih, İstiare.

### ABSTRACT

In Classical Turkish literature, ramadaniyya first appeared in the fifteenth century, was widely written in the eighteenth century and continued until the twentieth century. These poems, called "ramadaniyya", which the poets of the Divan presented to the sultans, elders or patrons on the occasion of the month of Ramadan and wrote about the Ramadan in the section of "nesip" and generally written in ode, are extremely important sources in determining the Ottoman society's view of the month of Ramadan. Poems that mention the month of Ramadan can also be written in different verse forms, especially odes. The poet who wrote the most poems in this genre is Enderunlu Fazıl. In Enderunlu Fazıl's Divan, there are twenty-three ramadaniyya type poems, twenty-one odes and two composition-bent.

In this study, the concepts related to the month of Ramadan and the representations, similes and metaphors used in the ramadaniyya type poems in the Enderunlu Fazıl Court will be focused on. For this, the manuscript with the fixture number NEKTY02819 in the Library of Rare Works of Istanbul University was taken as a basis; page, poem and couplet numbers are given in the order in this work. In some cases, Ms.or.fol.3343 in the Turkish Manuscripts Collection of the German National Library (Deutsche Nationalbibliothek) and the printed copy with the fixture number O / 253 in the Atatürk Library of Istanbul Metropolitan Municipality. The verse forms, number of couplets, titles and meters of the ramadaniyya are given in a table. Again, at the end of the study, the "nesip-teşbih" part is completely formed by similes, and the "nesip-teşbih" part of the nineteenth ode in the table is included.

**Keywords:** Enderunlu Fazıl, Ramadaniyya, Ode, Similiar, Metaphor.

## Giriş

Klasik Türk edebiyatı eserlerinin birçoğunun dinî metinleri barındırıyor olması, yazma eserlerin serlevhalarında eser isimlerinin hemen altına bir de bismelenin iliştirilmesi, bu edebiyatın İslam dini etkisinde geliştiğini göstermektedir. Din olgusu, Klasik Türk edebiyatını sadece belagat bakımından değil konu bakımından da etkilemiştir. Bu etkileyiş, hemen bütün şairlerin divanlarının baş tarafında yer alan tevhit, münacat ve naat türü kasidelerde yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu hususta Çelebioğlu, kültür ve edebiyatımızdaki dini, tasavvufi ve ahlaki mahiyetteki eserlerin din dışı eserlerden daha fazla olduğunu, din dışı eserlerin dokusunda bile dini kültürümüzün tezahürlerini her an tespit etmenin mümkün olduğunu belirtmektedir (1998: 697). Ramazaniyyeler de dini kültürümüzün yansımalarının en üst seviyede görüldüğü türlerden biridir.

Ramazan, Arapça “şiddetli sıcak olmak, yakmak” anlamına gelen “ramaz” kökünden türeyen bir kelimedir. Terim anlamı ise “Arabi ayların şaban ve şevval arasında kalan ve devamı boyunca oruç tutulan dokuzuncu ay”dır (Ayverdi, 2011: 1014). Divan şairlerinin Ramazan ayı vesilesiyle padişahlara, devlet büyüklerine, dostlarına veya hamilerine sundukları ve nesip bölümünde Ramazan’ı anlatan ve genellikle kaside nazım şekliyle yazdıkları, “ramazaniyye” adı verilen (Canım, 2020: 252; Çelebioğlu, 1998: 692; Pekolcay vd. 2000: 240) manzumeler, Osmanlı toplumunun Ramazan ayına bakışını tespit etmede son derece önemli kaynaklardır. Bu eserler kaside nazım şeklinin yanı sıra bentlerle meydana gelen nazım şekilleriyle veya gazel nazım şekliyle de yazılabilmektedir. Kasideler genellikle Ramazan tebriki için yazılırken gazeller daha çok Ramazan ilhamıyla yazılmış şiirlerdir (Çelebioğlu, 1998: 703). Diğer taraftan ramazaniyyeler, dinî literatürün Klasik şiirimize girmesinde büyük bir pay sahibidir. “Cami, mushaf, cemaat, oruç, ramazan, rahle, imsak, iftar, teravih” vd. terimler, şairin dehasına göre manzumelerde yerini alır (Ertan, 95: 15).

Toplumların çeşitli inanç ve geleneklerinin, sosyal ve ruhi hayatının edebi eserlere yansması doğaldır. Bu sebeple, manzum veya mensur birçok edebi türde devrin hususiyetlerini yansıtan izler fazlasıyla bulunabilmektedir. Ramazaniyye türü eserler de bunlara dahildir. Ramazan veya oruç dini bir mevzu olarak ele alınmasının yanı sıra sosyal ve edebi bir mevzu olarak da yüzyıllar boyunca edebi eserlerimizde işlenmiştir. Ramazan’la ilgili eserleri dini, tasavvufi ve edebi yönlerini dikkate alarak üçe ayırmak mümkün gibi gözükse de eserler çoğu zaman birden fazla yöne sahip olabilmektedir. Bu noktada Çelebioğlu şu şekilde tasnif yapılabileceğini söyler:

- 1) Ramazaniyyeler
- 2) Ramazan ilahileri
- 3) Ramazan manileri
- 4) Ramazan’la ilgili rubai, koşma vs. gibi muhtelif türden şiirler (1998: 691).<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Tasnif hakkındaki detaylı bilgi için referans esere müracaat edilebilir.

Ramazan bütün Müslümanlar için ortak bir nokta olsa da her bir Müslüman topluluğun dünya görüşüne, yaşadığı coğrafyaya göre birbirinden farklı adetler, gelenekler ortaya çıkmıştır (Dursunoğlu, 2003: 20). Bahusus Türk-İslam edebiyatı da derinden etkilenmiş; atasözleri, deyimler, şiirler, maniler ve sohbetlerle Türklere mahsus bir “Ramazan Medeniyeti/Edebiyatı” ortaya çıkmıştır. Klasik Türk edebiyatında ilk örneklerine XV. yüzyılda rastlanan (Kaya vd, 2019: 225; Yüksel, 1977: 35) ramazaniyyeler, XVIII. yüzyıl ve sonrasında yaygınlaşmıştır. Bu türün en çok örnek veren şairi, Enderunlu Fazıl'dır. Sabit, Nazim, Edirneli Kami, Koca Ragıb Paşa, Şeyh Galib, Enderunlu Vasıf ve Sümbülzade Vehbi gibi isimler de ramazaniyye türünde eser telif etmiş olan diğer şairlerdendir (Çelebioğlu, 1998: 692; Uzun, 2007: 439).

Ramazaniyyelerde; hilalin görülmesi, Ramazan'ın başlaması, mahya, kandiller, eğlenceler, imsak, iftar, teravih, sahur, Kadir gecesi, tiryakiler, sarhoşlar, din adamları, bayram hazırlıkları ve nihayetinde bayram işlenen konulardan olmakla beraber bu makalede daha çok Ramazan ayı, Ramazan hilali, cami, minare unsurlarıyla kurulan temsil, teşbih ve istiareler üzerinde durulacaktır.<sup>2</sup>

## 1. Enderunlu Fazıl'ın Hayatı ve Eserleri

### 1.1. Hayatı (öl. 30 Aralık 1810/3 Zilhicce 1225/18 Kanun-ı Evvel 1225)

Enderun'da yetiştiği için Enderunlu Fazıl olarak bilinen ve asıl adı Hüseyin olan şair, Akka'da doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber kardeşinin ölümü için düşürdüğü tarihten hareketle 1170/1756-1757 civarında doğduğunu söylemek mümkündür. Dedesi Zahir Ömer ve babası Ali Zahir, I. Abdülhamid zamanında Akka'da, devlete isyan ettikleri için öldürülmüştür (1189/1775). Fazıl, kardeşi ve amcaları, Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa tarafından İstanbul'a getirilmiş ve hükümdarın fermanı üzerine Fazıl, kardeşi Hasan Kamil ile birlikte Enderun'a alınmıştır.

Kaynaklar, Enderun'da sekiz dokuz yıl kadar iyi bir eğitim alan Fazıl'ın, 1198/1783-84 yılında çeşitli sebeplerle saraydan çıkarıldığını, İstanbul sokaklarında on iki yıl kadar perişan bir hayat süren şaire -başta padişah olmak üzere çeşitli devlet adamlarına yazmış olduğu kasidelerinin de etkisiyle olsa gerek- Rodos, Halep ve Erzurum yörelerinde çeşitli görevler verildiğini kaydeder. Bu görevleri sonrası İstanbul'a dönen Fazıl, hicivleri yüzünden 1214/1799'da bu kez sürgüne gönderilir. Sürgün yıllarında gözlerini kaybeden şairin İstanbul'a dönmesine izin verilir. Yaklaşık on yıl yatalak ve kör olarak yaşayan Fazıl, 30 Aralık 1810 tarihinde vefat eder. Şairin, caize alabilmek için kör ve yatalak haldeyken bile dönemin devlet büyüklerine kasideler sunduğu, kaynaklarda aktarılan bilgiler arasındadır (Büyük Türk Klasikleri, 1990: 124-125; Fatın, 2017: 384-385; Kesik, e-kaynak; Koç, 2008: 438-439; Koç Keskin, 2010: 149-186; Koçu, 1971: 5589-5592; Küçük, 1995: 188-189; Mehmed Süreyya, 1996: 510-511; Şemseddin Sami, 1889: 3331; Yöntem, 1977: 529-531). Fazıl'ın Divan edebiyatında en fazla ramazaniyye yazan şair olmasının temelinde de yine yaşamış olduğu maddi imkansızlıklar olsa gerektir. Zira gerek kaside ve gerekse terkib-bent

<sup>2</sup> Makalenin hacmi düşünülerek ramazaniyyeler hakkında ayrıntıya girilmemiş olup detaylı bilgiye ilgili çalışmalardan bakılabilir.

nazım şekliyle yazdığı bu manzumelerde, şairin sürekli maddi sıkıntılarından yakındığını ve memduhundan bir yardım beklediğini görmekteyiz.

## 1.2. Eserleri

Fazıl'ın *Divan*, *Hûbannâme*, *Zenannâme*, *Çenginâme* (*Rakkasnâme*), *Defter-i Aşk* isimli eserleri vardır. Bu eserlerin en önemlisi ise oldukça hacimli olan *Divan*'dır. *Divan*'da Türkçe, Arapça, Farsça münacat ve naatlar bulunur. Eserin asıl bölümünü, dönemin önde gelen kişilerine sunulmuş olan kasideler oluşturur. Yaklaşık yüz altmış sayfalık kasideler bölümünün ardından tarih manzumeleri ve gazeller gelir. Enderunlu Fazıl'ın bu eseri üzerine maalesef henüz tenkitli bir metin neşri yapılmamıştır.

*Defter-i Aşk*, Fazıl'ın önce âşık olup sonra pişman olduğu aşk maceralarını anlattığı 438 beyitlik bir mesnevidir.

*Hûbannâme*, Hindistan'dan Amerika'ya kadar birçok ülkenin erkeklerinden bahseder ve şairin onlar hakkındaki görüşlerini barındırır. Ahlakın sınırlarını zorlayan bu eser 796 beyitten ibarettir. Osmanlı devletinde yasaklanmış ilk eserdir.

*Zenannâme*, çeşitli milletlerin kadınlarının anlatıldığı, kadınlar hamamı ve mahalle baskını gibi bölümlerin olduğu 1101 beyitlik bir mesnevidir.

*Çenginâme*, *Rakkasnâme* adıyla da bilinen eserde, İstanbul'daki köçeklerin isimleri sayılır. Dönemin örf ve adetlerini yansıtmaya bakımından önemli olan bu eser dört mısralık bentlerle yazılmıştır.

*Sûrnâme-i Şehriyâr*, I. Abdülhamid'in şehzadeleri Mustafa ve Süleyman'ın "Bed-i Besmele" törenini anlatması ve bu türün müstakil ilk örneği kabul edilmesi bakımından önemli bir eserdir.

## 2. Enderunlu Fazıl'ın Ramazaniyyelerinde Ramazan ile İlgili Kavramlar

*Enderunlu Fazıl Divanı*'nın yurt içi ve yurt dışı çeşitli kütüphanelerde yirmi iki nüshası tespit edilmiştir. Bu çalışmamızda İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan *NEKTY02819*<sup>3</sup> demirbaş numaralı yazma eser esas alınmış; yaprak, şiir ve beyit numaraları bu eserdeki sıraya göre verilmiştir. Ancak İÜ nüshasında bazı ramazaniyye türündeki şiirlerin bulunmaması, zaman zaman birtakım imlâ ve vezin hataları ile anlamın tam oturmaması gibi sebeplerle Almanya Milli Kütüphanesi (Deutsche Nationalbibliothek) Türkçe Yazmalar Koleksiyonunda bulunan *Ms.or.fol.3343* demirbaş numaralı yazmadan<sup>4</sup> ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında bulunan *O/253* demirbaş numaralı matbu nüshadan<sup>5</sup> yararlanılmış; bu durum, gerek metin içinde gerekse dipnotlarda belirtilmiştir. İÜ nüshası incelendiğinde yirmi tane ramazaniyye türünde manzume bulunduğu tespit edilmiştir. İÜ'de olmayıp B nüshasında bulunan üç ramazaniyye daha eklendiğinde Fazıl'ın bu türde yazmış olduğu manzume sayısı yirmi üçe

<sup>3</sup> Bu nüsha "İÜ" kısaltmasıyla gösterilecektir.

<sup>4</sup> Bu nüsha "B" kısaltmasıyla gösterilecektir.

<sup>5</sup> Bu nüsha "MA" kısaltmasıyla gösterilecektir.

ulaşmaktadır. Bu yönüyle Fazıl, ramazaniyye türünde en fazla manzume yazan Divan şairi unvanını elinde bulundurmaktadır.<sup>6</sup>

*Divan*'da bulunan ramazaniyyeler hakkındaki bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Sıra/ Sayfa No	Nazım Şekli	Beyit/ Bent Sayısı	Başlık <sup>7</sup>	Vezin
1/43b	Kaside	33	Kaside-i Ramazâniyye vü Şitâiyye	Mefâilün / Mefâilün / Mefâilün / Mefâilün
2/43b	Kaside	60	Kaside-i Ramazâniyye vü Bahâriyye	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
3/45b	Kaside	70	Kaside-i Ramazâniyye	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
4/47a	Kaside	78	Kaside-i Ramazâniyye	Mef'ûlü / Mefâilü / Mefâilü / Feülün
5/96a	Kaside	50	Kaside-i Ramazâniyye vü Şitâiyye Der-Sitâyiş-i Yûsuf Ziyâ Pâşâ	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
6/97a	Kaside	13	Kaside-i Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Yûsuf Ziyâ Pâşâ	Mef'ûlü / Mefâilü / Mefâilü / Feülün
7/97b	Kaside	18	Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Hâfız İsmâil Pâşâ	Mefâilün / Mefâilün / Mefâilün / Mefâilün
8/98b	Kaside	20	Kaside-i Ramazâniyye-i Kâim- Makâm Sâmî Bekir Pâşâ	Mefâilün / Feilâtün / Mefâilün / Feilün
9/98b	Kaside	34	Kaside-i Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Kâtibü's-Sırr-ı Cihân-dârî Ahmed Efendi	Mefâilün / Mefâilün / Feülün
10/99b	Kaside	30	Kaside-i Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Kâtibü's-Sırr-ı Şehriyârî Ahmed Efendi	Mef'ûlü / Fâilâtü / Mefâilü / Fâilün
11/100b	Kaside	26	Kaside-i Ramazâniyye Be-Kapudan- ı Deryâ Sâlih Pâşâ	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
12/101a	Kaside	21	Ramazâniyye-i Beyhân Sultân	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
13/101a	Kaside	20	Kaside-i Ramazâniyye Be-Kethüdâ-	Feilâtün / Feilâtün /

<sup>6</sup> Hakan Yekbaş, *Ramazânî Divan Şiiri Metinlerinden Okumak* isimli makalesinde verdiği tabloda (2012: 186-187), Fazıl'a ait üçü terki-bent on altısı kaside olmak üzere toplam on dokuz ramazaniyye tespit etmişken Hulusi Eren, *Sosyal Hayata Bakan Yönüyle Nedim'in Ramazaniyesi Üzerine Bir İnceleme*" isimli makalesinde (2019: 148) Fazıl'ın "on üç kaside ile bu türün en fazla örnek veren şairi" olduğunu söylemiştir.

<sup>7</sup> Başlıklar nüshalarda farklılık gösterdiği için bu çalışmada bazı istisnalar dışında İÜ nüshası tercih edilmiştir.

			yı Sadr-ı Âli İbrâhîm Efendi	Feilâtün / Feilün
14/101b	Kaside	10	Ramazâniyye Be-Kethüdâ-yı Sadr-ı Âli İbrâhîm Nesîm Efendi	Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün
15/102a	Kaside	16	Kaside-i Ramazâniyye Be-Kethüdâ-yı Sadr-ı Âli Refik Efendi	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
16/102b	Kaside	49	Kaside-i Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Kethüdâ-yı Sadr-ı Âli Şerîf Efendi	Feilâtün / Mefâilün / Feilün
17/103b	Kaside	11	Kaside-i Ramazâniyye Be-Kethüdâ-yı Sadr-ı Âli İbrâhîm Efendi	Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün
18 <sup>8</sup> /B 55b	Kaside	11	Ramazâniyye-i Diğer	Mefâilün / Mefâilün/ Feülün
19 <sup>9</sup> /B 56b	Kaside	53	Ramazâniyye	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
20/104a	Kaside	12	Kaside-i Ramazâniyye Be-Re'îsü'l-Küttâb Gâlib Efendi	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
21 <sup>10</sup> /B 85a	Kaside	26	Ramazâniyye Be-Hazret-i Sultân Mustafâ Hân	Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün
22/118b	Terkip- bent (?)	13	Terkîb-Bend-i Ramazâniyye Ki Be-Rikâb-ı Şâh-ı Enâm Arz-Şüde	Mef'ûlü / Mefâilü / Mefâilü / Feülün
23/121a	Terkip- bent (?)	5	Terkîb-Bend-i Ramazâniyye Sadr-ı A'zam Yûsuf Ziyâ Pâşâ	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün

Tablo 1: Enderunlu Fazıl Divanı'nda Yer Alan Ramazaniyyeler

Ramazaniyyelerde yer alan Ramazan ayı ile ilgili kavramlar ve bunlarla yapılan edebi sanatlar aşağıdaki başlıklar altında incelenecektir:

### 2.1. Ramazan Ayı (Oruç)

Ramazaniyyelerde, hilalin dışında bir zaman dilimi olarak Ramazan ayının dolayısıyla da orucun çeşitli benzetmelere konu edildiğini görüyoruz. Bu benzetmelerde şair, bilhassa Ramazan-güzel ilişkisi üzerinde sıkça durmuştur. Ramazan ayı, hilalin görülmesiyle başladığı için keman ve hilal kaşlı güzele; insanların günahlardan arınmasına vesile olduğu, kalplerini ve yüzlerini nurlandırdığı için de nur yüzlü güzellere benzetilmiştir.

#### 2.1.1. Ramazan Ayı-Gonca (Gonca)

Aşağıdaki beyitte şair, Ramazan ayının İslam ehline Allah tarafından verilmiş bir hediye, nurlu bir gonca olduğunu söyler:

Ramazân mâhı ki bir gonca-i nûrânîdir

<sup>8</sup> İÜ nüshasında bulunmayan bu kaside B nüshasından alınmıştır.

<sup>9</sup> İÜ nüshasında bulunmayan bu kaside B nüshasından alınmıştır.

<sup>10</sup> İÜ nüshasında bulunmayan bu kaside B nüshasından alınmıştır.

Ehl-i İslâma aceb tuhfe-i Rabbânîdir (K.5, b.1)

### 2.1.2. Ramazan Ayı-Kalemtırâş

Ramazan ayı, Müslümanlar için bağışlanma ayıdır. Bu yüzden şair, Ramazan ayının dua lisânı veya isyanın kazınması için kutlu oruç katibinin elindeki kalemtırâş olduğunu söyler:

*Yahud zebân-ı du'âdır ya hakk-i isyâna*

Kalemtırâş-ı debîr-i huçeste-fâl-i sıyâm (K.8, b.8)

### 2.1.3. Ramazan Ayı-Kemer

Hilali sebebiyle kemer gibi düşünülen Ramazan ayının her bir gecesi de Allah'ın kuddüs nefesinin gelini olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de, Secde Suresi'nin dokuzuncu ayetinde Hz. Allah, insanın yaratılışını anlatırken ona kendi ruhundan üflediğini söyler. Şair, ayetteki ifadelerden hareketle bu kadar değerli bir ayın her bir gecesinin Hz. Allah'ın bütün noksanlardan münezzehtir nefesine muhatap olduğunu dile getirmektedir:

*Öyle bir mâh-ı mukantardır ki her bir leylesi*

Bir arûs olmuş Hudânın nefha-i kuddûsuna (K.21, b.5)

Oruç ile kişiler arasında da benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Ebu Bekir Paşa'ya yazdığı bir kasidede şair, memduhun ahlakını oruca benzetmiştir:

“Cömert insanların veziri olan Ebu Bekir Paşa, cihanda ahlakı oruç gibi temiz biridir.”

*Hidîv-i mekremet-ârâ Ebû Bekir Pâşâ*

Cihânda sîreti pâkîzedir misâl-i sıyâm (K.8, b.9)

### 2.1.4. Ramazan Ayı-Meş'ale/Misbah (Kandil)

Ramazan ayının geceleri, meleklerin nur saçan meşaleleriyle aydınlıktır; gündüzleri ise ruhani âlemin yardımlarıyla doludur. Aşağıdaki beyitte şair, hüsnütalil sanatıyla meşalelerin melekler tarafından tutuşturulduğu söylerken Osmanlı döneminde -bilhassa kadir gecelerinde- yollarda ve meydanlarda meşale yakıldığını da hatırlatmaktadır:

*Her şebi meş'ale-i nûr-feşân-ı melekût*

Her sabâhı meded-i âlem-i rûhânîdir (K.5, b.9)

Aşağıdaki beyitte de Ramazan ayı, Allah'ın affını bol bol gösterdiği kerem evinin nuru olarak düşünülmüştür:

*Nice gonce ki Hudâvend-i azîmü's-şânın*

Oldu misbâh-ı kerem-hâne-i gufrânîdir (K.5, b.2)

### 2.1.5. Ramazan Ayı-Misafir

Enderunlu Fazıl, özellikle Enderun'dan çıkarılmasından sonra uzun yıllar -kendi ifadesiyle on iki sene- İstanbul sokaklarında aç bî-ilaç yaşamıştır. Bilhassa bu dönemde yazdığı şiirlerde zamanın devlet adamlarından maddi bir yardım



beklentisi içinde olduğu görülmektedir. Nitekim, sadaret kethüdası Ali Efendi'ye yönelik yazdığı bir kasideden alınan aşağıdaki mısralarda şair, fakirlikten yakını ve Ramazan ayının evine ansızın misafir olduğunu, bir hançer gibi görünen hilalin kendisinin çıplak sinesine kast ettiğini söylemektedir:

Öyle bir demde bu mübârek mâh

Nâgehân oldu hâneme mihmân

Nev hilâli göründü bir hançer

Ki eder kasd-ı sîne-i üryân (K.16, b.13-14)

### 2.1.6. Ramazan Ayı-Sevgili (Dilber, Âfet)

Aşağıdaki beyitte şair, Ramazan ayını hilal kaşlı, kamer çehreli nur yüzlü bir güzel olarak hayal ederken sevgilinin güzellik unsurları olan kaş ve yüz ile ramazan hilalinin şekli ve parlaklığı arasında bir ilgi kurar. Ramazan ayı, kaşının şekli ve yüzünün parlaklığı ile öylesine bir güzeldir ki, Mecusiler eğer onu görseler güneşe tapmazlardı:

Bir hilâl kaşlı kamer çehreli nûrânî kim

Bilse hurşîd-perest olmaz idi kavm-i Mecûs (K.11, b.2)

Aşağıdaki beyitte Ramazan ayı, yine hilal kaşlı bir güzel olarak hayal edilir. Sevgilinin güzel kokusunun kaynağını merak eden şair, onun kaşına ıtırşahi bitkisi mi yoksa cennet kokusu mu sürmüş olduğunu merak eder:

Nefha-i hoş-bûsu bilmem ol hilâl-ebrû neden

Müşg-i cennet ıtr-ı şâhîler mi sürdü kaşına (K.17, b.3)

Ramazan ayının, hilali dolayısıyla yay gibi kaşlı olan sevgiliye benzetildiği aşağıdaki manzumede şair, hilalin parlaklığını sevgilinin yüzüne ve gecenin karanlığını da sevgilinin saçına benzetmiştir. Sevgilinin yüzü, yine kandillerle aydınlatılan semada, bir yönüyle karanlık bir yönüyle de aydınlıktır:

Sundu o kemân kaşlıya zannım ki felek yâd

Ruhsâr-ı dirahşân ile zülf-i şeb-i deycûr

Kandîl gecesidir yüzü hem zulmet ü hem nûr (T.B.22, B.2, m.10-12)

Bir kasideden alınmış aşağıdaki beyitte de Ramazan ayı, hilal kaşlı bir güzele benzetilmiştir. Şair, İslam ehlinin gönlünü o güzelin iyilik dolu çehresine kaptırdığını söyler:

Gurre-i mâh-ı sıyâmın bak hilâl-ebrûsuna

Ehl-i İslâm hep rubûde tal'at-i nikûsuna (K.21, b.1)

Ramazan ayının, aşağıdaki beyitte yüzü ay parçası gibi parlak olan bir güzele benzetildiğini görüyoruz. Şair, bu güzelin otuz yaşına girse keyiften bayram edeceğini söylerken aslında Ramazan ayının otuz gününün tamamlandığında bayram edildiğini de dolaylı olarak söylemektedir:

Doğdu bir mehpâre kim mâh-ı sıyâm ismindedir

Zevkden bayram ederdim girse otuz yaşına (K.17, b.2)

Ramazân ayı, aynı zamanda namuslu bir dilberdir, kadir gecesi ise bir gelin gibidir:

Ramazân mâhı ki bir dilber-i sâhib-nâmûs

Leyle-i kadri anın haclede bir gizli arûs (K. 11, b.1)

Aşağıdaki beyitlerde de Ramazan ayının çeşitli özelliklere sahip bir dilber olarak düşünülmesi söz konusudur. İlk beyitte o dilber, Firdevs cennetinin bağında yeni yetişmiştir. Simsiyah saçları kadir gecesidir. Şaban kelimesi, kameri aylardan birinin ismi olması dışında Divan şiirinde “âşık” anlamında da kullanılmaktadır. Bu yönüyle değerlendirdiğimizde ikinci beyitte şairin, yine dilber olarak hayal ettiği Ramazan ayına bütün meleklerin âşık olduğunu ifade ettiğini görmekteyiz:

Öyle bir dilber-i nev-reste-i bâğ-ı Firdevs

Leyle-i kadri anın zülf-i şebistânıdır (K.5, b.8)

Habbezâ mâh-ı dilber-i ramazân

Ki ana hep melâ'ike şa'bân (K.16, b.1)

Ramazân ayı, yeni doğan hilali eline hançer gibi alıp uğursuz rintleri korkutarak onları camiye kaçırmış bir afet olarak da hayal edilmiştir. Ramazan ayı gelince içki ve diğer tiryakiliklerden uzak durarak günah işlememeye çalışan, vaktini camilerde ibadetle geçiren rint ehlinin bu hâlini şair, elindeki hançerle etrafına korku salan bir sevgili hayaliyle izah etmiştir:

Nev hilâli eline hançer edip ol âfet

Havfla câmi'e kaçdı nice rind-i menhûs (K.11, b.3)

### 2.1.7. Ramazan Ayı-Sifâl (Çömlek)

Divan şiirinde kadehle ilgili hususlardan biri de “kadeh duası”dır. Ahmet Talat Onay, içkinin boğazı dar şişeden, sürahiden kadehe dökülürken duyulan kulkul sesini ayyaşların duaya benzettiklerini; harabat âlemlerinde rintlerin kadeh doldurulurken aldıkları ihtimam ve hazzın, bu duaya icap etmek gibi bir manzara oluşturduğunu söylemektedir (1993: 228).

Kadeh duası ile ilgili yazılmış şerhlerde, bu duanın Hz. Peygamber tarafından Miraç gecesi göklerden geçerken yeşil bir kadeh içinde görüldüğü ve bizzat Hz. Allah'ın kudret eliyle yazıldığını havi ifadeler yer almaktadır (Ceylan 2010: 184-186). Her ne kadar İslami referanslar açısından bakıldığında gerçekliği bulunmasa da Divan şairlerince şiirlerde kullanılmış olması, kadeh duasının Anadolu tasavvuf kültüründeki önemini göstermektedir.

Divan şairlerinin teşbih ve mecazlarla hemen her şey ve hadisenin merkezi ve mevkii hâline getirdikleri meyhane ve meyhane unsurlarına olan lafzi bağlantısı, kadeh duasını türlü hayallere malzeme kılmıştır. (Ceylan 2010: 189). Bu hayallerden biri de Fazıl'ın ramazaniyye türünde yazılmış bir kasidesinde yer almaktadır. Şair, kadeh duasını, rint-meyhane-kadeh-cami-dua etrafında oluşturduğu hayal örgüsünde kullanır. Ramazan ayı geldiğinde meyhaneler kapanacak ve içkiye düşkün olan rintler, meyhane yerine camiye gitmek zorunda kalacaklardır. Bu durum, bir toplum baskısıyla meydana gelmektedir. Zira rintlerin

her ne kadar camiye gitseler de akılları içki ve meyhanededir. Dolayısıyla etraftan çekindiği için camiye de gitse orada kadeh duasından başka bir şey okuması, bir rintten beklenemez. Üstelik, içki içemeyen rindin gönlü yaralıdır. Şair, bu yaralı gönlü, yağ kandilinin ucundaki fitile benzetirken orucu, yağ kandilinin toprak kabı olarak hayal eder. Dolayısıyla Ramazan'larda yanan o kandiller, rintlerin yaralı gönüllerinin fitilleriyle ışık vermektedir:

Giderse câmi'e de rind okur du'â-yı kadeh

Fetîl-i dâğ-ı dili ş'u'le-i sifâl-i sıyâm (K.8, b.3)

### 2.1.8. Ramazan Ayı-Şehbender

Şehbender, Ticaret Bakanlığı kurulmadan önce ticaret işlerine bakmak ve tüccarlar arasındaki anlaşmazlıkları gidermekle görevlendirilen memurun unvanıdır (Pakalın, 1983:316). Aşağıdaki beyitte, Ramazan ayının, bereketiyle geldiği vurgulanırken bu ayda kazanılan sevap ve günahların affedilmesi ticaret metasına benzetilmiş, Ramazan ayı da bu ticaret işlerini yöneten kişi olarak düşünülmüştür:

Şehre geldi berekâtıyla mübârek ramazân

Oldu şehbender-i kâlâ-yı sevâb u gufrân (T.B.23, B.1, m.1-2)

### 2.2. Ramazan Hilâli:

İslâmî gelenekte Ramazan orucu, hac, zekât, fitır sadakası, kurban ve bayram namazları gibi edası yıl içinde belirli vakitlere bağlanmış olan ibadetlerin vakit ve sürelerini tespit ederken kamerî ayların esas alındığı görülür. Nitekim Hz. Peygamber, “Yüce Allah, hilalleri insanlar için vakit ölçülerini kıldı. O halde hilali görünce oruca başlayın, onu tekrar görünce iftar edin” demiştir. Bu yüzden hilalin görülmesinin İslâmî gelenekte önemli bir yeri vardır. Hilalin görülmesi yani rüyeti de zengin bir fıkıh kültürü oluşmasına zemin hazırlamıştır (Yücel 1998: 2).

Hilal, klasik Türk edebiyatında da çeşitli teşbihlerde müşebbehünbih (kendisine benzetilen) olarak kullanılmıştır. Âşığın bedeni, sevgilinin kaş, harfler (dal, lam, nun gibi), çeşitli varlıklar (zihgir, gümüş balığı, kılıç veya hançer, beyaz güvercin, eyer gibi) ile hilal arasında hilalin şekil ve renk özelliği bakımından benzerlik ilişkisi kurulmuştur (Kurnaz, 1998).

*Enderunlu Fazıl Divanı*'nda yer alan ramazaniyye türü kasidelerde en çok dikkat çeken kavramlardan biri hilaldir. Ancak ramazaniyye türü manzumelerde bu kelimenin müşebbehünbih'ten (kendisine benzetilen) çok, müşebbeh (benzeyen) olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Söz konusu manzumelerde, hilal ile şu varlıklar arasında benzerlik ilişkisi kurulduğu görülmektedir:

#### 2.2.1. Hilâl-Ağz / Misafir

Şekil olarak ağza benzetilen hilal, ardından açgözlü bir misafir olarak düşünülmüştür. Böyle bir misafir, iflas etmiş birini rezil rüsva edecektir. O misafir, tek başına değil, gökyüzündeki yıldızları da ardına takarak misafirlige gelmektedir:

Nev-mâh-ı sıyâm açdı dehânın geliyor ay

Açgözlü misâfirdir eder müflisi rüsvây

Ardında nücûm-ı felegi eylemiş alay (T.B.22, B.2, m.1-3)<sup>11</sup>

Sultan Mustafa'nın övüldüğü başka bir ramazaniyyede yine ağız olarak düşünülen hilal, sanki padişahı tebrik için eteğini öpmeye gelmektedir:

Nev-hilâl-i savm ise açmış dehân-ı hâhişi

Güyyâ şâhın gelir tebrîk-i dâmen-bûsuna (K.21, b.10)

### 2.2.2. Hilâl-Âh (Feryat)

Şair, ilk dizede hançere benzettiği hilali ikinci dizede rücu sanatıyla “âh çekmeye” benzetir. Şairin yorgun gönlü; derunundaki ahı, med işareti gibi gökyüzüne resmeylemiştir. Med kelimesinin “uzatmak, çekmek” anlamları göz önünde bulundurulduğunda şairin uzun uzun feryat ettiği anlamına ulaşılır:

Nice hançer bu hemân haste-dil-i pür-âhım

Çerhe resm eyledi zerrîn ile medd-i âhı (K.15, b.4)

### 2.2.3. Hilâl-Alem

Hilalin benzetildiği varlıklardan biri de cami kubbelerinde yer alan alemdir. Aşağıdaki beyitte şair, hilali cennet köşklerinin kubbesindeki alem olarak düşünür:

Nev hilâli için dedi vâ'iz

Alem-i kubbe-i kusûr-ı cinân (K.16, b.5)

### 2.2.4. Hilâl-Beyza (Yumurta)

Hilal, aşağıdaki beyitte feleğin kanatları altındaki yumurtaya benzetilmiştir. Felek, gagasıyla gece gündüz yumurtanın kabuğunu kırar ki böylece yavru ortaya çıkmaktadır:

Yohsa bir beyza mıdır bâl-i felek altında

Anı minkârı ile kırmada rûzân u şebân (K.19, b.16)

### 2.2.5. Hilâl-Câm, Sâgar (Kadeh)

Hilal, şekil ve parlaklık yönünden kadehi andırır. Şair de bu benzerlik ilişkisini başka söz sanatlarının da desteği ile manzumelerine konu edinir. Aşağıdaki beyitlerin ilkinde, Ramazan ayının bahar mevsimine denk gelmiş olmasını - hüsnütalil ve istiare sanatı yardımıyla- oruç ayının bahar günlerinin zevkini iştmesine bağlayan şair, Ramazan'ın, nevrusun eline bu sene kadeh yerine hilali tutuşturduğunu ifade eder. İkinci beyitte ise sakiye seslenen şair, artık Ramazan'ın geldiğini, kadehin yerini oruç ayına bıraktığını söyler. Beyitte ayak çekmek kelime grubunun, tevriyeli olarak hem uzaklaşmak hem de içki içmek (Son kadehini çekip bitir!) anlamlarında kullanıldığı düşünüldüğünde şairin güzel bir ifade yakaladığını söylemek mümkün olmaktadır:

Zevk-i eyyâm-ı bahârı işidip mâh-ı sıyâm

<sup>11</sup> Çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde kaside “K.”, terkip-bent “T.B.”, bent “B.”, beyit “b.”, mısra “m.” kısaltmalarıyla verilecek olup nazım şekillerinin numaralandırılmasında Tablo 1’de yer alan sıralama esas alınmıştır.

Dest-i nevrûza hilâli bu sene eyledi câm (K.2, b.1)

Sâkî ayağın çek ki zamân başka zamândır

Sâgar yerine şimdi hilâl-i ramazândır (K.4, b.1)

Hilal, başka bir beyitte de feleğin elinde duran billur bir kadehe benzetilirken içindeki şarap da akıcı ateş olarak düşünülmüştür:

Kef-i gerdûnda yâ sâgar-ı billûr mudur

Anda ol âteş-i seyyâle midir şu'le-feşân (K.19, b.15)

### 2.2.6. Hilâl-Cebhe (Alın)

Divan şiirinde, sevgilinin alını beyaz ve parlak olduğu için ay, nur ve Zühre'ye benzetilir. Saçlar gece gibi karadır ve sevgilinin yüzünü ve alnını kapatır. Sevgilinin alını da bu karanlık arasında gündüz olarak kabul edilir. Enderunlu Fazıl, bir beyitte teşbih-i maklûb ile sevgilinin alnını aya değil, ayı sevgilinin nur saçan alnına benzetmiştir. Bu benzetmede sevgilinin alnını ve yüzünü kapatan saçların yerini siyah bulutlar almıştır. Beyitteki teşbih, istifham ile birlikte kullanılmıştır:

Yohsa bir cebhe-i mahbûb-ı ziyâ-pâş mıdır

Perde-i ebr ile rûy u teni olmuş pinhân (K.19, b.7)

### 2.2.7. Hilâl-Cebîn (Alın)-Nâhun (Tırnak)-Ebrû (Kaş)

Hilal, aşağıdaki beyitlerde meleğin alını, hurinin tırnağı ve sevgilinin yarım kaşına benzetilmiştir:

Cebîn-i rûy-ı melekdir ya nâhun-ı hûrî

Ya nîm-ebrû-yı cânân meh-i cemâl-i sıyâm (K.8, b.6)

### 2.2.8. Hilâl-Dal Harfi

Gökyüzünün mine ile kaplı bir levha olarak hayal edildiği aşağıdaki beyitte hilalin, nur vesilesiyle yazılmış bir dal harfi olduğu söylenmiştir:

Göründü levha-i mînâda nev-hilâl-i sıyâm

Medâr-ı nûr ile oldu keşide dâl-i sıyâm (K.8, b.1)

### 2.2.9. Hilâl-Defter

Aşağıdaki beyitte şair, parlak ve beyaz oluşuyla hilali bir deftere benzetir. Ezel kalemtıraşı, isyan defterinden bütün günahları Ramazan ayı vesilesiyle siler ve nihayetinde geriye günahlardan temizlenmiş bembeyaz bir defter kalır. Hilal, işte bu defter gibidir, bu günah defterinin temizlenmesine vesiledir:

Mâh sanma kalemtırâş-ı ezel

Hakk eder cümle defter-i isyân (K.16, b.6)

Ramazan hilali ile memduh arasında da benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Ancak bu benzetmede, hilal benzeyen değil kendisine benzetilen varlık olmuştur. Fazıl, aşağıda padişahın sır kâtibi Ahmed Efendi'ye yönelik yazmış olduğu bir kasidesinde kendisine dua ederken namının tıpkı Ramazan hilali gibi gökyüzünü süslemesini arzu etmektedir:

Misâl-i gurre-i rûze semâda

Ola pîrâye-bahş-ı arz-ı nâmın (K.9, b.2)

### 2.2.10. Hilâl-Dühül (Davul)

Feleğin bekçilere benzetildiği aşağıdaki beyitte şair, hilali de bekçilerin boynundaki davul olarak düşünür ve feleğin bekçiler gibi kapı kapı dolaştığını söyler. Beyit bize, o dönem bekçilerinin Ramazan ayında -suçların azalmasından olsa gerek- davul çaldıklarını da göstermektedir:

Yohsa boğazına bir dühül asıp çerh-i denî

Bekçiler gibi olur derbeder-i halk-ı cihân (K.19, b.20)

### 2.2.11. Hilâl-Fincan

İhtiyar feleğin tiryaki olarak düşünüldüğü aşağıdaki beyitte, hilal de feleğin elinde tuttuğu, kahveye benzer simsiyah gece ile dolmuş fincana benzetilmiştir:

Dest-i tiryâkî-i dü-tâ-yı felekde yâhud

Kahve-i leyl-i siyâhî ile dolmuş fincân (K.19, b.10)

### 2.2.12. Hilâl-Gerdanlık

Feleği çocuk tabiatlı olarak gören şair, hilali gümüş bir gerdanlık olarak hayal eder ve feleğin kadın taklidi yaparak o gümüş gerdanlığı boynuna takmış olabileceğini söyler:

Boynuna yohsa felek takdı gümüş gerdânlık

Tıfl-meşreb n'ola eylerse de taklîd-i zenân (K.19, b.12)

### 2.2.13. Hilâl-Gümüş Balık

Feleğin deryaya benzetildiği aşağıdaki beyitte, ay da gümüşten bir balık olarak hayal edilmiştir:

Ramazânın leme'ân etdi mübârek mâhı

Kondu deryâ-yı felek üzre gümüşden mâhî (K.15, b.1)

### 2.2.14. Hilâl-Halhal

İlk mısradaki dünyayı bir kadına benzeten şair, hilali onun ayağındaki eski bir halhal olarak görürken ikinci mısradaki ise alçak feleğin kadın gibi onu gerdanlık yaparak boynuna taktığını söyler:

Köhne halhâlî mıdır yoksa zen-i dünyânın

Anı gerdanlık edip çerh-i denî hem-çü zenân (K.19, b.13)

### 2.2.15. Hilâl-Halka

*Enderunlu Fazıl Divanı*'nda hilalin benzerlik kurulduğu nesnelere biri de halkadır. Bu halka, kölelerin kulaklarına taktıkları küpe veya kapı tokmağında bulunan yuvarlak metal anlamlarına karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair, feleği irfan ehlinin kapısında bir köle, hilali de onun kulağındaki halka olarak hayal eder. Felek, Divan şiirinde hep olumsuz vasıflarla

ele alındığı için Ramazan ayı içinde onun irfan ehlinin kapısında köle olması, bu ayda şeytanın zincire vurulduğuna dair Hz. Muhammed'in hadisini akıllara getirir:

Yohsa bir halka mıdır ya'nî ki gerdûn oldu

Bende-halka-be-gûş-ı der-i ehl-i irfân (K.19, b.11)

Aşağıdaki beyitte ise hilal ile ilgili kendisine benzetilen pek çok özellik verilerek teşbih-i cem sanatı oluşturulmuştur. Buna göre hilal; küpe, yüzük, gümüş yay ve ak saçlı bir kişinin zırhını tutan bir halkadır:

Ya gûşvâre ya hâtem ola yâ sîm-kemân

Yahud ki halka-i zihgîr-i merd-i zâl-i sıyâm (K.8, b.5)

Hilalin gümüşten bir halkaya benzetilmesinin sebebi, Ramazan ayında Müslümanların oruç tutması, dolayısıyla ağızlarının bu gümüşten halkayla kilitlenmesidir:

Felek mâh-ı sıyâmı halka-i sîm eyledi tâ kim

Dehân-ı ehl-i İslâm üzre bir asma kilid olsun (K.7, b.3)

Aşağıdaki iki beyitte hilal, cennet kapısının halkasına benzetilir. Zira Ramazan ayı, günahlardan arınıp cennete girmek için bir vesiledir. Dolayısıyla Ramazan ayının geldiğini haber veren hilal, aynı zamanda etrafa ışık saçan bir kandile benzeyen ertesi günün de müjdecisidir:

Nice mısbâh-ı münevver bu ki rûz-ı ferdâ

Halka-i bârgeh-i cennet-i Rıdvânîdir (K.5, b.3)

Öyle bir mâh kim hilâli anın

Halka-i bâb-ı cennet-i Rıdvân (K.16, b.3)

Ramazan hilali, sadaret kethüdası Ali Refik Ağa'ya (öl. ?) yazılan bir kasideden alınmış aşağıdaki beyitte, ağanın dergahında itikafa girmek için iki büklüm olan bir kapı halkası olarak hayal edilerek güzel bir hüsn-i ta'lil sanatı yapılmıştır:

Giderek oldu dü-tâ halka-i ebvâb gibi

Tâ ki ağanın ola mu'tekif-i dergâhı (K.15, b.5)

### 2.2.16. Hilâl-Hançer

Ramazan ayı, aynı zamanda rahmet ve mağfiret ayıdır. Şair, Ramazan'ın bu özelliğinden hareketle onu, elinde keskin kılıç olan bir savaşçıya benzetir. Bu savaşçı, isyan günahından oluşmuş askerleri helak edecektir:

Güyyâ leşker-i isyânı helâk etmek için

Dest-i gufrânda bir hançer-i tîz ü bürrân (K.3, b.2)

Aşağıdaki beyitte ise feleğin, eline nurdan bir hançer alarak isyan ehlinin defterlerindeki günahları bu hançerle temizleme gayesinde olduğu söylenir:

Ehl-i isyânın meğer defterlerin hakk etmeye

Nûrdan bir hançer almış âferîn bâzûsuna (K.21, b.2)

Hilal, aşağıdaki beyitte de şeytanı can evinden vurmak için Merih gezegeninin elinde tuttuğu hançer olarak düşünülmüştür:

Nice ejder kefi-i Mirrîhde bir hançerdir

Tâ ki şeytânın ola dil-şiken-i cângâhı (K.15, b.3)

### 2.2.17. Hilâl-Hâtem (Yüzük), Zihgîr (Okçu Yüzüğü)

Hilalin benzetildiği varlıklardan biri de gümüş yüzüktür. Hâtem, “mühür, yüzük, üzerinde mühür bulunan yüzük” anlamlarına gelmektedir (Ayverdi 2009: 481). Kelimenin, “üzerinde mühür bulunan yüzük” anlamı göz önünde bulundurulduğunda, Ramazan hilalinin Süleyman Peygamber’in mührü gibi kimin parmağındaysa onu söz sahibi yaptığı ortaya çıkar. Şimdi bu yüzük, feleğin parmağındadır. Felek, bu eski gümüş yüzük ile parmaklarını süslemiştir. Dolayısıyla şimdi söz sahibi artık odur:

Yohsa bir köhne gümüş hâtemidir devrânın

Ki anı eyledi gerdûn-ı denî zîb-i benân (K.19, b.8)

Alçak felek, o yüzükle her gece parmaklarını süslemektedir:

Köhne bir hâtem-i sîmîn midir devrânın

Anı her gece eder çerh-i denî zîb-i benân (K.19, b.9)

Aşağıdaki beyitte de şair, sevgiliyi Zeliha güzeli ve ikinci Yusuf olarak görür. Şair, o güzelin Ramazan hilalini parmağına takalı beri kadir gecesini gibi gözlerden kaybolduğunu ifade eder:

Ol hüsn-i Zelîhâ ile ol Yûsuf-ı Sâni

Hâtem eder engüşte hilâl-i ramazânı

Bir gün arayıp bulmadım ol tâze cüvânı (T.B.22, B.7, m.1-3)

Hilalin kendisine benzetildiği bir başka varlık da okçuların parmaklarına taktıkları zihgîr adı verilen yüzüktür. Feleği ok ve yaya hevesli bir pehlivan olarak düşünen şair, onun parmağına gümüşten bir yüzük taktığını söyler:

Sîmden yohsa ki engüştüne zihgîr takıp

Pehlivân-ı felek eyler heves-i tîr ü kemân (K.19, b.13)

### 2.2.18. Hilâl-Hılâl (Çöp, Kürdan)

Aşağıdaki beyitte şair, hilâli bir kürdan olarak da hayal etmiştir. Hilali hılale benzeterek açık istiare yapan şair aynı zamanda “hilâl / هلال” ve “hılâl / خلال” kelimeleriyle oynayarak mütekarib cinas oluşturmuştur.

“İçki içen rintlerin iki büklüm olmuş boylarına delil olmak için hilal, zayıflıktan mey çeken bir çöpe dönerse buna şaşmamak gerekir”:

Kad-i hamîde-i rindâna dâldir ne aceb

Dönerse za'fla mey-keş çöpe hılâl-i sıyâm (K.8, b.2)

### 2.2.19. Hilâl-İftâriyye (İftarlık)



Şairin hilal ile ilgili başka bir hayali, onu gümüşten bir tabak içinde iftarlık olarak görmesidir. Felek, oruç tutan yıldızlar için gümüşten bir tabağı iftarlık olarak süslemiştir:

Rûze-dârân-ı nücûma yâhud iftâriyye

Donadıp kıldı felek bir tabak-ı sîmi ayân (K.19, b.18)

### 2.2.20. Hilâl-Kâse

Aşağıdaki beyitte hilal, kâseye benzetilirken felek susuz kalmış bir insan olarak hayal edilmiştir. Felek, susuzluğunu gidermek için şairin gözlerinin yaşlarla dolu olduğu bir zamanda, doldurması için kâseyi kendisine uzatmıştır:

Nev mâh sanma kâsesidir çerh-i teşnenin

Tutdu bana o kâseyi çeşmim pür-âb iken (K.10, b.4)

### 2.2.21. Hilâl-Kavs-i Hallâc (Hallaç Yayı):

Kasidenin yazıldığı dönem kış mevsimine denk gelince Ramazan ayının hilali, şairde kış ayına mahsus çağrışımları hatıra getirmiştir. Buna göre gökyüzünden inen karlar pamuk, gökyüzündeki hilal de hallacın pamuk attığı yay olarak düşünülmüştür:

Hilâl-i rûze kim bir kavs-i hallâc âsumân üzre

Anınla berfden çok penbe andırdı zamân üzre (K.1, b.1)

### 2.2.22. Hilâl-Keşkûl

Keşkûl, “Kayık şeklinde ağaçtan oyulmuş yahut madenî levhadan yapılmış veyahut Hindistan’da biter içi boş, buğday biçiminde ve orta çanak kıtasında, üstü pürtüklü, siyah bir nesnenin yarısından ibaret derviş çanağıdır. Eskiden derviş kıyafetli gezici dilenciler bunu taşırlar, dilendiklerini buna korlardı.” şeklinde tanımlanmıştır (Ayverdi 2009: 662). Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* adlı eserinde elli sene evveline kadar<sup>12</sup> kalenteri veya abdal (Bektaşî) diye nereden gelip nereye gittikleri ve ne maksatla dolaştıkları meçhul birtakım seyyahların görüldüğü bilgisini aktarır. Yazar, bunların sırta kebe (keçe), belde manda boynuzundan yapılmış bir nefir ve cür’adân asılı kemer, bir elde keşkûl diğerinde teber, kulakta menguş halka, kemerde kocaman bir teslim taşı şehirden şehre dolaştıklarını; kebe bulamazlarsa sırtlarına bir pösteki parçası aldıklarını veya buna da lüzum görmeyerek çırılçıplak gezdiklerini haber verir (1993: 252).

Aşağıdaki beyitte şair, Ramazan ayında fitre toplamaya çıkan Bektaşî dervişlerinden söz ederken Ramazan hilalini bu dervişlerin elindeki keşkûle benzetir ve feleği de beş parasız bir derviş olarak hayal ederek onun, elindeki keşkûlle fitre peşinde dolaştığını söyler:

Yohsa Bektâşî gibi almış ele keşkûlün

Fitre düşürmeğe çıkmış felek-i bî-sâmân (K.3, b.3)

### 2.2.23. Hilâl-Kilit

<sup>12</sup> Kitap, 1942 senesinde yayıma hazır hâle getirilmiştir.

Ramazan ayının gelmesi ile halk artık bir şey yemez içmez olmuştur. Şair, bunu bir dükkâna asma kilit vurularak kapatılmasına benzetir. Bu durumda halkın ağzı dükkân, hilal asma kilit, Ramazan ayı da o dükkânın sahibi olacaktır:

Halka gösterdi hilâlin yine şehri ramazân

Dehen-i âleme bir asma kilid oldu ayân (K.3, b.1)

Kış mevsimine denk gelen Ramazan ayı, insanın içini ısıtacak şeyler içmeye müsaade etmemektedir. “Soğuğun şiddetini azaltabilmek için insanın içini ateş gibi yakacak şarap lazım.” diyen şair, ancak orucu haber veren hilalin ağza sağlam bir kilit vurarak buna mâni olduğunu söyler:

Bu demde âteş-i seyyâle lâzımdır dile ammâ

Hilâl-i rûze bir kufl-ı metîn urdu dehân üzre (K.1, b.10)

#### 2.2.24. Hilâl-Kurs (Yuvarlak ve Yassı Nesne)

Hâlenin bir potaya benzetildiği aşağıdaki beyitte şair, hilali kuyumcu olan feleğin her an makasla kırptığı gümüşten yassı bir nesneye benzetmiştir:

Pûte-i hâlede yâhud ki bu sîmîn bir kurs

Zerger-i çerh anı mikrâs ile kırpar her ân (K.19, b.17)

#### 2.2.25. Hilâl-Micmere (Buhurdan)

Gökyüzünün bir meclise, gecenin de anbere benzetildiği aşağıdaki beyitte hilal, gümüş bir tütsü kabına benzetilmiştir. O tütsü kabında, devamlı gece amberi yanmaktadır. Amber, rengi itibarıyla siyaha mayildir:

Bezm-i gerdûnda ya micmere-i sîm midir

Anber-i şeb mi olur anda hemîşe sûzân (K.19, b.20)

#### 2.2.26. Hilâl-Nâhun (Tırnak)

Hilalin benzetildiği nesnelere biri de tırnaktır. Şair, hilali o kadar güzel ve parlak bulur ki, bunun bir hilal olamayacağını düşünür ve cennetin kapısında görevli Rıdvan meleğinin, hurilerin parlak tırnaklarını düzenbaz feleğe kaptırması olabileceğinden şüphe eder:

Yohsa bir nâhun-ı pür-nûr-ı kefi hûr mudur

Çerh-i ayyâra mı kapdırdı cinândan Rıdvân (K.19, b.6)

#### 2.2.27. Hilâl-Ocak/Mangal (Âteşdân)

Üçüncü cemre, şubat sonu mart başı gibi toprağa düşmektedir. Ancak o sene bu son cemrenin düştüğü dönemde hava o kadar sıcaktır ki şair, bu sıcaklığı mangal yakılmış gibi etrafı ısıtan Ramazan ayına bağlar ve hilali bir mangala/ocağa benzetir:

Cemerât-ı selâseye bu sene

Nev hilâli gümüşden âteşdân (K.16, b.8)

#### 2.2.28. Hilâl-Oruçlu:

Şair, aşağıdaki beyitte hilali, oruçlu bir insan olarak düşünmüştür. Hilal, o kadar acıkmıştır ki aklıktan dolayı gökteki Süreyya yıldızını üzüm salkımı sanıp ona ağzını açar:

Cû'dan ol dahi bir hûşe-i engûr sanırım

Oldu bî-çâre Süreyyâya küşâyende dehân (K.19, b.21)

### 2.2.29. Hilâl-Peymâne-i Zerrîn (Bir Lale Türü):

Şair, Ramazan hilalini başka bir beytinde, saki olarak nitelendirdiği feleğin elinde tuttuğu laleye benzeyen kadeh olarak düşünmüştür. Felek, bu kadehten bütün kâinatın üzerine dolu yağdırmaktadır. Dolu kelimesinin, buz tanecığı dışında kadeh anlamının da bulunması sebebiyle özellikle tercih edildiği dikkat çekmektedir. Beyitte ayrıca, şairin zerrin kelimesinin altın anlamını göz önünde bulundurarak altın bir kadehten inciye benzeyen dolu tanelerinin saçılması gibi bir durumun ortaya çıktığına, dolayısıyla Ramazan ayının bolluk ve bereketiyle geldiğine, insanları hem maddi hem de manevi olarak zenginleştirdiğine işaret ettiğini söyleyebiliriz:

Elinde nev-hilâl-i rûze bir peymâne-i zerrîn

Dolu yağdırdı sâkî-i felek kevn ü mekân üzre (K.1, b.6)

### 2.2.30. Hilâl-Saat

Hilal, cimri feleğin imsak vaktini bilmek için sürekli baktığı bir saat olarak da düşünülmüştür:

Bilmek için dem-i imsâki yâhud sâ'atdir

Ki ana çerh-i bahîl olmada dâim nigerân (K.19, b.19)

### 2.2.31. Hilâl-Şâne (Tarak)

Ramazan hilalinin benzetildiği nesnelere biri de taraktır. Şair, bir beytinde görülenin parlak ay sanılmaması gerektiğini, gerçekte Zühre yıldızının kıvrım kıvrım olmuş saçlarını tararken tarağını elinden düşürdüğünü ifade ederek hilal ile tarak arasında bir benzerlik ilişkisi kurar:

Turre-i perçemini yohsa tararken Zühre

Şânesi düşdü sakın sanma ki mâh-ı rahşân (K.19, b.4)

### 2.2.32. Hilâl-Şiş

Yaz gününe denk gelen Ramazan ayında yazıldığı muhtemel aşağıdaki manzumede şair, halkın ciğerleri susuzluktan kebab olmuş iken hilal, onlar için demirden bir şiş olmuştur. Şair, şerefli niteliği azabı def etmekte iken ona içten içe bir azap verdiğini söyleyerek bunun sebebini sormaktadır:

Zann etme mâh-ı nev bize bu sîh-i âhenîn

Zîrâ göründü halka ciğerler kebâb iken

Bilmem niçün ki verdi azâb-ı derûn bana

Hâssiyyet-i şerîfesi def-i azâb iken (K.10, b.6-7)

### 2.2.33. Hilâl-Takke

Aşağıdaki beyitte Fazıl, feleğin Cem ve Dara'dan sırmalı bir takke kapıldığını, her ay belirli zamanlarda bu sırmalı takkeyi göstererek övündüğünü ifade ederken hilali "sırmalı takke" olarak hayal eder. "Takke kapmak" ifadesinde, "göz açıklığı yapmak" anlamında kinayeli söyleyiş de bulunmaktadır:

Sırmalı tákke mi kapmışdı Cem ü Dârâdan

Aydan aya felek eyler anın-ile unvân (K.19, b.5)

### 2.2.34. Hilâl-Yah-pâre (Buz parçası)

Ramazaniyye türü kasidelerin yazıldığı mevsimler, manzumelerin içeriğini de etkilemiştir. Enderunlu Fazıl, hilalin benzetildiği kavramları muhayyilesinde oluştururken mevsimlerin özelliklerinden yararlanmıştır. Şair, aşağıdaki beyitlerin ilkinde ayın etrafında oluşan haleyi bir tabağa, ayı da bahar mevsiminin etkisiyle onun içinde eriyen buz parçalarına benzetmiştir:

Tâbiş-i fasl-ı bahâr eylediğinden te'sîr

Kâse-i hâleye yah-pâre mi koymuş devrân (K.3, b.9)

Bu kez mevsim kıstır ve hilal gökyüzünde bir buz parçası olarak düşünülmüştür. Zira her ne kadar akıcı olan kan vücutta devridaim yapsa da ayın yüzü kalpleri/gönülleri dondurmuştur:

Yah-pâredir felekde sakın mâh-ı nev değil

Dil dondu tal'atı ile hûn-ı müzâb iken (K.10, b.5)

### 2.2.35. Hilâl-Yarım Daire, Şehadet Parmağı, Çörek, Keşkül (Derviş Çanağı)

Aşağıdaki beyitlerde yarım daireye, şehadet parmağına, yarım çöreğe benzetilen hilal, son olarak dilenci keşkülüne benzetilmiştir. Keşkül, dervişlerin halktan aldıkları yiyecekleri karışık olarak içine koydukları, Hindistan cevizi kabuğu veya abanozdan yapılmış, yirmi otuz santim boyunda, iki yanından geçirilmiş bir zincirle omuza asılan kayık biçiminde kaptır. Tekkeler kurulduktan sonra dervişlerin eline "keşkül-i fukarâ" denilen kap verilir, bunu alan derviş "şey'en lillâh" diyerek topladığı sadakaları ve erzakı tekkeye getirirdi; böylece vakıfların yanı sıra bu yoldan da bazı tekke sakinlerinin gıda ihtiyacı karşılanırdı. Bununla beraber sufilerin çoğunda bir zaruret hali olmadan dilenmeme, dilenmek zorunda kalınca da bunu ihtiyaç haliyle sınırlı tutma yönünde kuvvetli bir temayül mevcuttur (Uludağ 1994:300).

Ya nısf dâiredir ya şehâdet engüştü

Ya nîm çörek ola yâ keşkül-i su'âl-i sıyâm (K.8, b.7)

Aşağıdaki beyitte de hilalin bir dilenci kasesi olarak düşünülmesi söz konusudur. Ancak zaman, bu kâseyi şairin göz yaşları için tutmakta, içine şairin göz yaşlarını doldurmaktadır:

Mâh sanma bu kâse-i sâ'il

Eşk-i çeşmim için tutar devrân (K.16, b.15)

### 2.2.36. Hilâl- Ejderha

Aşağıdaki beyitte Ramazan hilali, günahkâr insanları korkutan ve böylece onları camilere yönlendiren yedi başlı bir ejderha olarak düşünülmüştür:

Nice mâhî bu yedi başlı bir ejderhâ kim

Doldurur havfla câmi'lere çok güm-râhı (K.15, b.2)

### 2.3. Cami ve Minareler

Mübarek gün ve gecelerde halkın ibadeti için gece boyu açık kalan camilerin kandillerle donatılması geleneği İslâmiyet'in ilk asırlarına kadar uzanmaktadır. Ancak mahya geleneğinin Osmanlılarda ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, III. Murad'ın (1574-1595) bir tezkire-i hümayunla Mevlit kandilinde Regaip ve Berat gecelerinde olduğu gibi minarelerin kandillerle donatılmasını emretmesi, esasen mutat olan mübarek gecelerde kandil yakma geleneğine mevlit gecesinin de eklenmesi ve bu geleneğe resmiyet kazandırılması şeklinde yorumlanmıştır. II. Selim'in (1566-1574) mübarek gecelerde camilerin kandillerle süslenip aydınlatılmasını istemesi ve III. Murad'ın anılan tezkiresi cami ve minareleri kandillerle donatmanın mahya şeklinde de olabileceği ihtimali akla gelmektedir. Buna göre I. Ahmed zamanında (1603-1617) minareler arasına ilk mahyayı kurduğu rivayet edilen Fâtih Camii müezzinlerinden Hattat Hâfız Ahmed Kefevi'den önce de belki basit bir mahya geleneğinin mevcudiyeti ve minareleri bu iş için uygun olan Sultan Ahmed Camiine ibadete açıldığı ilk günlerden beri mahya kurulduğu düşünülebilir. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa da H 1134 (M 1722) yılında bütün selâtin camilerine mahya kurulması emrini vermiştir (Bozkurt 2003: 396-397).

Camilerin ve minarelerin kandil ve mahyalarla donatılması, Ramazan'ın manevi nurunun maddi tezahürü olarak düşünülebilir. Bu bakımdan, camilerin kandillerle süslenmesi ve yine birden çok minareli selatin camilerinde iki minare arasında gerilen ipler üzerine kandillerle mahya adı verilen yazıların yazılması, Osmanlılarda kandil gecelerinde bilhassa Ramazan ayında görülen önemli bir uygulamadır.

Enderunlu Fazıl'ın ramazaniyye türü kasidelerinde, özellikle cami, mescit ve minarelerle ilgili ayrıntılı tasvirlerle yer verildiğini söylemek mümkündür. Şair bu tasvirleri yaparken, bilhassa "cennet, nur" gibi kutsallık içeren kelimelere sıkça yer vermiş, yine pek çok teşbihlere başvurmuştur. Şair, Sultan III. Selim'e sunduğu bir kasidesinin nesib-teşbib bölümünde, Ramazan ayının bahar mevsimine denk gelmesi sebebiyle cami, mescit ve minare ile tabiat arasında pek çok benzerlik ilişkisi kurmuştur. Aşağıdaki beyitlerde şairin bahçıvan ile kayyumu, bahçe ile de mescidi karşılaştırdığını görmekteyiz. Gül bahçesinin çiçekler ile süslenirken mescitlerin de kandillerle aydınlatıldığını söyleyen şair, manzumenin devamında gül bahçeleri ile camiler arasında da bir benzerlik kurar ve birisinde selvi boylu dilberin, diğesinde ise nur saçan minarelerin olduğunu söyler:

Bâğbân-ı çemen ü kayyim-i mescid ne aceb

Her biri gülşenine mescidine verdi nizâm

Oldu envâr ile ârâste sahn-ı mescid

Buldu ezhâr ile gülşen dahi ârâyiş-i tâm

Her menâr oldu birer şu'le-i cevvalé-i nûr

Oldu her serv-i çemen dilber-i nâzende-hırâm (K.2, b.2-4)

Şair, badem ağaçlarının çiçek açmasını ve lalelerin de güzel kokular saçmasını açıklarken hüsnütalil sanatından yararlanır. Badem ağaçlarının ve lalelerin bu hâli, onların cami ve mescitleri taklit etme arzusunun bir sonucudur:

Câmi'in şu'le-i mâhiyyesini taklîde

Ne şükûfe donadır şâha dıraht-ı bādâm

Mescide yakdı ise rûgan-ı sâfi kandîl

Kâse-i lâle gülistâna yakar anber-fâm (K.2, b.6)

Ramazan ayı, semavi varlıklarla gelmiştir ve ibadet yerlerini birer nur harmanına çevirmiştir. Camiler, meleklerin inzivaya çekilip tövbe ettikleri nur dolu mekanlar; gül bahçeleri ise insanın içini ferahlatan çiçeklerle dolu mübarek yerlerdir. Yine de dikkatli olmak gerekir. Zira gül bahçelerinde sevgililerin gezinmesi, oraları şeytanların insanları yoldan çıkarabildikleri mekanlar yapmaktadır:

Câmi' envâr-ı ziyâ-bâr ile künc-i melekût

Gülşen ezhâr-ı ferah-bahş ile ferhunde makâm

Câmi' ikbâl-i melâ'ikle mahall-i tevbe

Gülşen ihlâl-i şeyâtîn ile cây-ı evhâm

Geldi ervâh-ı semâvât ile pîr-i ramazân

Kıldı her mescidi bir hırmen-i nûr-ı İslâm (K.2, b.7-8,14)

Minarelerin bir başka özelliği, günde beş vakit ezan sesi ile insanlardaki tembelliği ortadan kaldırması, Allah'ın birliğini haykırması, böylelikle onun feyiz nurunun mahalli olmalarıdır:

Âvâz-ı ezânı bize def'-i kesel oldu

Feryâd ile tevhîd-keş-i Lem-Yezel oldu

Envâr-ı füyûzât-ı Hudâya mahal oldu

Nağme-res-i hayya alâ hayri'-amel oldu (T.B.22, B.4, m.7-10)

*Enderunlu Fazıl Divanı*'nda yer alan ramazaniyyelerde cami ve minarelerle ilgili benzetmeler şöyledir:

### 2.3.1. Cami-Devha (Büyük Ağaç)

Ramazan'da camilerin kandillerle süslenmesi, şairde cennet bağı imajını uyandırmıştır. Kandiller, renk bakımından goncaya, camiler de cennet bağındaki hoş kokulu büyük ağaca teşbih edilmiştir:

Oldu câmi'lerde bir gül-gonce her kandîl-i nûr

Benzedi bâğ-ı cinânın devha-i hoş-bûsuna (K.21, b.9)

### 2.3.2. Cami Kubbesi-Gökyüzü

Enderunlu Fazıl, ramazaniyyelerinde cami ve minarelerin kandil ve mahyalarla süslendiğini anlatırken hem o dönemin Ramazan hazırlıkları hem de o dönemin zihniyeti hakkında bize bilgi vermektedir. Kaldı ki, sokak lambalarının olmadığı o dönemde, Ramazan gecelerinde her tarafı aydınlatan kandil ve mahyaların insanın dikkatini çekmemesi dahası onu etkilememesi düşünülemez.

Şair, aşağıdaki beyitte cami kubbesini gökyüzü, kandil ve mahyaları da gökyüzünde ışık saçan yüzlerce yıldız ve gezegen olarak hayal eder:

Çerh-i feleğe benzedi her kubbe-i câmi'

Sad sâbit ü seyyâre ile şu'le-feşândır (K.4, b.19)

Aşağıdaki beyitte de benzer ifadeleri görmek mümkündür. Minareleri, mahyalarla süslü camilerin kubbelerini gören şair, onları parlak yıldızlarla dolu gökyüzüne benzetir:

Benzedi kubbe-i eflâke kevâkibler ile

Her menâr üzre o mâhiyye-i seyyâre-nişân (K.12, b.7)

Camilerin her köşesi kandillerin nuruyla parıltıya gömülmüştür ve bu hâliyle bir nur harmanını andırmaktadır. Kandillerin birbirine yaklaşmasını uğurlu olarak gören şair, gökyüzündeki ayın kandillerin bu nuru sebebiyle yenilgiye uğradığını söyler:

Her kûşesi bir hırmen-i nûr oldu ziyâdan

Envâr-ı kanâdîl ile gark-ı leme'andır

Hep birbirine sa'd-kırân etdi kanâdîl

İşkeste eden mâh-ı sipihri o kırândır (K.4, b.20-21)

### 2.3.3. Minare-Alevî

Minare, aşağıdaki kandillerin verdiği kızılık sebebiyle başında Alevî külâhı giymiş bir kişiye benzetilmiştir:

Başında külâh-ı Alevî şu'le-ber-endâz

Gûyâ ki Kızılbaş-ı diyâr-ı Hemedândır (K.4, b.24)

### 2.3.4. Minare-Âşık

Musammat nazım şeklindeki bir ramazaniyyesinde şair, minareyi başında aşk ateşi yanan, bu yüzden günde beş vakit ağlayıp inleyen bir âşığa benzetir:

Âteş yanıyor aşk ile başında menârın

Her penç vakit dinle anın nâle vü zârın (T.B.22, B.4, m.11-12)

### 2.3.5. Minare-Bebek

Minarenin, başında altından bir külâh olan, baştan başa gümüş telle süslenmiş eşsiz oyuncak bir bebek olarak hayal edildiği aşağıdaki beyitte şair, bu yönüyle minarelerin Allah'ın güzelliğinin tecelli ettiği fidan demeye yakın olduğunu ifade eder:

Zerrîn külehi geydi menâre güzel oldu

Başdan başa bir telli bebek bî-bedel oldu (T.B.22, B.4, m.1-2)

### 2.3.6. Minare-Çengi

Çengi; çarpı, def, zil veya kaşık çalarak oynayan oyuncu kadın, rakkase demektir. Çoğu gayrimüslimlerden oluşan bu dansçılar, yapmış oldukları gösterilerdeki nüanslar nedeniyle köçek, rakkas, tavşan, kasebaz, curcunabaz, beççegan, çararezen, beççe gibi adlarla da anılmışlardır. Gerek sarayda ve gerekse saray dışında çeşitli mekanlarda belli birtakım kurallar dâhilinde gösterilerini sergileyen bu dansçılar, 1857 yılında bazı kısıtlamalara maruz kalmışlarsa da halkın ortaoyununa ilgisinin azalmasıyla beraber yüzyılın son çeyreğinde tamamen yok olmuşlardır (Ersoy Çak 2010: 92,94).

*Çengînâme* adlı manzum bir eseri de bulunan şairin, aşağıdaki beytinde çengilerin vasıfları hakkında bilgi verdiğini görmekteyiz. Şair bu beytinde minareleri, fidan boylu, altın kemerli ve başında altın takkesi olan Ramazan meclislerinin çengisine benzetmiştir. Ancak Ramazan eğlencelerinde çenginin yer alması, o dönem Osmanlı toplumunda karşılaşılan bir durum olmamakla birlikte şairin bunu muhayyilesinde oluşturduğunu düşünebiliriz:

Yâhud o sehî kâmet o zerrîn kemer ile

Altın tâkeli çengî-i bezm-i ramazândır (K.4, b.26)

### 2.3.7. Minare-Derviş

Minarelerin benzetildiği bir başka varlık dervîştir. Dervişlerin -ilahi aşk ateşiyle yandıkları için- başlarındaki külâh ile minarelerdeki kandiller arasında benzerlik ilişkisi kuran şair, feleğin onların yanan hisarına itfaiyeci olarak su sıkıldığını söyler. Beyitteki “aşk” kelimesinin, bir sihr-i helal sanatı ile hem dervişlerin külâh giyme hem de feleğin itfaiyeci olma fiillerinin vasfı olarak kullanılması dikkati çekmektedir:

Her menâr oldu birer dervîş geymiş bir külâh

Aşkla âteş-nişân olmuş felek bârûsuna (K.21, b.7)

### 2.3.8. Minare-Ejderha

Minarelerin benzetildiği bir başka varlık ejderhadır. Ağzından ateşler saçan ejderha olarak hayal edilen minareler, bu yönüyle şeytanları helak etmek için saf saf dizilmiş gibidir:

Yâhud ki şeyâtîni helâk etmeğe saf saf

Hep ejder-i âteş-fîgen ü şu'le-dehândır (K.4, b.25)

### 2.3.9. Minare-Fanus

Enderunlu Fazıl, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'yı övdüğü bir ramazaniyyesinde Ziya Paşa'nın geçtiği yolu aydınlatan bir meşaleci olmak için her minarenin baştan başa bir fanus olduğunu söyler:

Olmağa meş'aleci râh-ı Ziyâ Pâşâda

Her menâr oldu meger ser-be-kadem bir fânûs (T.B.23, B.3, m.5-6)

### 2.3.10. Minare-Fidan (Ağaç) / Nahl (Hurma Ağacı)



Kur'an-ı Kerim'de yer alan bilgilere göre Hz. Musa, ailesiyle yola çıkar ve Tur Dağı yakınlarına geldiğinde uzakta bir ateşin olduğunu görür ve bir haber almak veya ısınacak bir kor parçası getirmek için ateşin bulunduğu tarafa gider. Oraya vardığında Allahu Teala Hz. Musa'ya bir ağaçtan seslenerek onu peygamberlikle vazifelendirir<sup>13</sup>. Enderunlu Fazıl, bu kıssaya da telmihte bulunarak minareleri, Cenabı Allah'ın Hz. Musa'ya seslendiği/tecelli ettiği ağaçlara; ışıl ışıl kandillerle süslenmiş minarelere sahip camilerin yer aldığı İstanbul şehrini ise Sina Dağı'na benzetmiştir:

Her menâr oldu birer nahl-i tecellî-envâr

Tûr-ı Sinâya nazîr oldu bu şehr-i me'nûs (T.B.23, B.3, m.3-4)

Minareler, kandillerle süslediği için altından kemer bağlamıştır ve ince bellidir. Bu hâlleriyle neredeyse Tuva vadisindeki ağaç gibidir:

Zerrîn kemeri bağladı bir ince bel oldu

Bir nahl-i tecellî demeğe muhtemel oldu (T.B.22, B.4, m.3-4)

Cami ve minarelerle ilgili Ramazan ayında yapılan hazırlıkların başında, onların kandillerle aydınlatılması gelmektedir. Fazıl, III. Selim'i övdüğü bir kasidesinin methiye bölümünde, minarelerin Ramazan ayında parladığından söz ederken Kur'an-ı Kerim'de geçen Hz. Musa kıssasından faydalanır<sup>14</sup>. Her bir minareyi tecelli fidanı olarak düşünen şair, İstanbul şehrini bu hâliyle Eymen Vadisi olarak nitelendirir:

Her menâr oldu birer nahl-i tecellî sanasın

Vâdî-i Eymene döndü bu behîst-i büldân (K.3, b.39)

### 2.3.11. Minare-İnsan

*Enderunlu Fazıl Divanı*'nda minarelerle ilgili de ilginç benzetmeler yapılmıştır. Şekil olarak minareyi insana benzeten şair, minarenin külah bölümünü de hilaliden örülme takke geçirilmiş bir baş olarak hayal etmiştir. Minare, aynı zamanda şeref burcuna başı ulaşmış, uzun boylu, şan sahibi bir kişidir:

Burc-ı şerefe erdi büleldî-i menâre

Başında hilâlî takınır sâhib-i şândır (K.4, b.23)

### 2.3.12. Minare-Meşale

Minarelerin kandil ve meşalelerle aydınlatılması, şairde cehennem imajını da uyandırmıştır. Minarelerin böyle parlak olmasının sebebi, cehennemdeki şeytanları teftiş etmeleridir:

Her menâr oldu birer meş'al ederler teftîş

Ne cehennemde nihân oldu bu demler şeytân (K.3, b.41)

<sup>13</sup> Kur'an-ı Kerim, Kasas 30-32.

<sup>14</sup> Bu beytin bir benzeri şairin Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'ya (öl. 1819) yazdığı bir terkip-bentte de geçmekte olup orada minareler tecelli ağacına, İstanbul ise Sina Dağı'na benzetilmiştir. Söz konusu beyit, çalışmamızın baş taraflarında değerlendirilmiştir.

Aşağıdaki beyitte minareler, yine hidayet mumu ve Rıdvan meleğinin yolundaki meşale olarak hayal edilmiştir:

Her menâr oldu birer şem' -i hidâyet gûyâ

Her biri meş'ale-i râh-ı cinân-ı Rıdvân (K.12, b.8)

### 2.3.13. Minare-Mum

Yine bir başka beytinde şair, minarelerin geceyi süsleyen kandillerle cihan padişahının kapısına yakışan bir fanus olduğunu söyler:

Her menâr oldu birer şem' -i şeb-ârâ tâ kim

Ola şâyeste-i fânûs-ı der-i şâh-ı cihân (K.3, b.40)

### 2.3.14. Minare-Sevgili

Minarenin benzetildiği varlıklardan biri de sevgilidir. Aşağıdaki beyitte şair, mahyaları ve kandilleri yıldıza benzetirken minareleri inci püskülleri olan bir sevgili olarak hayal eder:

Her menâr üstüne bin kevkeb-i dürrî asılıp

İnci püsküllü aceb her biri gûyâ cânân (K.12, b.9)

Aynı manzumenin devamında şair, iki yanından kandiller asılı minareleri boynunda altın gerdanlığı ile salınan selvi boylu sevgili olarak görür:

Olmuş âvîze kanâdîl iki yandan gûyâ

Boyun altını ile salına bir serv-i revân (K.12, b.10)

Minare, altından kemer kuşanması, uzun boyu ile gönülleri kendine çekmesi bakımından yürüyen selvi boylu bir ay parçası olmuştur:

Her menâr oldu birer meh-pâre-i serv-i revân

Kuşanıp zerrîn kemer ol kâmet-i dil-cûsuna (K.21, b.8)

### Sonuç

Klasik Türk edebiyatında ramazaniyyelerin ilk örnekleri XV. yüzyılda görülmeye başlanmış XVIII. yüzyıldan sonra ise yaygınlık kazanmıştır. Enderunlu Fazıl, yirmi üç tane ramazaniyye ile bu türde en fazla manzume yazan şair olarak edebiyatımızdaki yerini almıştır. Enderunlu Fazıl'ın ramazaniyye yazma sebeplerinin başında, şairin içinde bulunduğu maddi imkansızlıkların olduğu söylenebilir.

Fazıl'ın ramazaniyyelerin yirmi bir tanesini kaside, iki tanesini ise terkip-bent nazım şekliyle kaleme aldığı tespit edilmiştir. Ramazaniyye türü kasidelerin yalnızca üç tanesinde nesip bölümü bulunmaktadır. Nesip bölümlerinde Osmanlı toplumunun Ramazan yaşantısının canlı tasvirlerle anlatıldığı görülmüştür. Özellikle kış ve bahar mevsimlerine denk gelen Ramazan ayları, tabiat ve dinî tabirler arasında çeşitli benzerlik ilişkisi kurularak ve ilginç benzetme ve hüsnûtaliller kullanılarak son derece başarılı bir şekilde yansıtılmıştır. Bilhassa Ramazan ayı ile özdeşleşen hilal ile otuz altı farklı kavram/varlık arasında çeşitli benzerlik ilişkileri kurması şairin muhayyilesinin son derece güçlü olduğunu

göstermektedir. Diğer taraftan Fazıl'ın ramazaniyyelerinde benzetmelerin ardı ardına sıralandığı manzumeler göze çarpar. Mesela çalışmanın sonunda verilen “Ramazâniyye” başlıklı bir kasidede nesip-teşbib bölümü tamamen benzetmeler üzerine kurulmuştur. Şairin gerek bu ramazaniyyesinde gerekse diğer ramazaniyyelerde benzetmeleri oluştururken günlük hayattaki nesnelere, varlıklardan; halk ağzındaki kelimelerden, darb-ı mesellerden ve ifadelerden sıkça yararlandığı görülmüştür. “Asma kilit, keşkül, kâse, kahve, fincan, ağza kilit vurulması, fitre düşürmek, takke kapmak, çocuk tabiatlı, zevkten bayram etmek, açgözlü vb.” günlük hayattan alınan nesnelere ve ifade şekilleridir. Bu yönüyle Enderunlu Fazıl'ın, Bosnalı Sabit'te görüldüğü gibi mahalli unsurları şiire dahil ettiğini söylemek mümkündür. Bu üslup şekli, diğer kasidelere kıyas ile ramazaniyyelerde daha belirgin bir hâl almıştır. Yine Fazıl'ın özellikle ramazaniyyelerinde benzerlikler kurarken zaman zaman mizahi bir dil kullandığı söylenebilir. “Rindlerin Ramazan geldiğinde korkudan camiye kaçmaları, Ramazan ayının ağzını açmış geliyor olması, müflis insanları bu ayda rezil etmesi” gibi ifadeler, şairin Sabit'te olduğu gibi şiirlerine yansımış mizahi üslubun akisleri olarak değerlendirilebilir.

### Kaynakça

- Ayverdi, İlhan (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- Batıslam, H. Dilek (2017), “Divan Şiirinde Kadeh ve Kadeh Redifli Gazeller”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 18, s.1-28.
- Bozkurt, Nebi (2003). “Mahya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahya--ramazan> (Erişim tarihi: 20.09.2020).
- Canım, Rıdvan (2020), *Divan Edebiyatında Türler*, 6. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Ceylan, Ömür (2010). *Böyle Buyurdu Sufî*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Çavuşoğlu, Mehmet (1986). “Kaside”, *Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, S. 415-417.
- Çelebioğlu, Amil (1998). *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yay, Ankara.
- Dursunoğlu, Halit (2003). “Klasik Türk Edebiyatında Ramazan Konulu Şiirler”, *Atatürk Üniversitesi TAED*, C. 10, S. 22, s. 9-29.
- Enderunlu Fâzıl (1990). *Büyük Türk Klasikleri*, Ötüken Neşriyat. Ankara.
- Enderunlu Fazıl, *Dîvân-ı Fâzıl Beg Enderûnî*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, No. O/253.
- Enderunlu Fazıl, *Dîvân-ı Fâzıl Beg Enderûnî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY02819.
- Enderunlu Fazıl, *Dîvân-ı Fâzıl*, Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları (Staatsbibliothek, Berlin), No. Ms.or.fol.3343.

- Eren, Hulusi (2019), “Sosyal Hayata Bakan Yönüyle Nedim’in Ramazaniyesi Üzerine Bir İnceleme”, *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, Y. 5, S. 10, s. 147-164.
- Ersoy Çak, Şeyma (2010). “Osmanlı Eğlence Hayatında Dans Unsurları Olarak Köçekler, Çengiler”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C. 3, S. 5, s. 82-95.
- Ertan, M. Emin (1995). Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine Bir İnceleme, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne.
- Kaya, Bayram Ali; Yılmaz, Ozan; S. Coşkun, Vildan; Kaplan, Orhan (2019). *Klasik Türk Edebiyatı Temel Bilgiler*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Kesik, Beyhan (2014). “Enderunlu Fâzıl (Hüseyin) Bey”, *TEİS*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fazil-enderunlu-fazil-huseyin-bey> (Erişim Tarihi: 10.12.2020).
- Koç Keskin, Neslihan (2010). “I. Abdülhamit’in Şehzadelerinin Bed’-i Besmele Törenini Anlatan Enderunlu Fâzıl’ın Surname-i Şehriyar’ı Üzerine”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, s. 149-186.
- Koçu, Reşat Ekrem (1971). “Fazıl Bey, Fazıl Divanı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Koçu Yayınları, İstanbul, C. 11, s. 5589-5592.
- Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali* (2012). (Kollektif), *TDV Yayınları*, Ankara:
- Kurnaz, Cemal (1998). “Hilâl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilal#2-turk-edebiyati> (Erişim Tarihi: 20.12.2020).
- Küçük, Sabahattin (1995). “Enderunlu Fazıl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/enderunlu-fazil> (Erişim Tarihi: 31.01.2021).
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmâni*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, C. 2, s. 510-511.
- Onay, Ahmet Talat (1993). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Pakalın, M. Zeki (1983). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1-3, MEB Yayınları, İstanbul.
- Pekolcay, Necla; Eraydın, Selçuk; Tahralı, Mustafa; Uzun, Mustafa; Subaşı, M. Hüsrev (2000). *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev’ilere Giriş*, Kitabevi Yay, İstanbul.
- Şemseddin Sami (1996). “Fâzıl Beğ”, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Kaşgar Neşriyat, Ankara, C. 6, s. 3331.
- Uludağ, Süleyman (1994). “Dilencilik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/dilencilik#2-tasavvuf> (Erişim Tarihi: 13.09.2020).

- Uzun, Mustafa İsmet (2007). “Ramazâniyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ramazaniyye--edebiyat> (Erişim Tarihi: 16.01.2021).
- Yekbaş, Hakan (2012). “Ramazanı Divan Şiiri Metinlerinden Okumak”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 6, s.186-187.
- Yöntem, Ali Canib (1977). “Fazıl”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, C. 4, s. 529-531.
- Yücel, İrfan (1998). “Hilâl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilal#1> (Erişim Tarihi: 20.12.2020).
- Yüksel, Sedit (1977), “Koca Ragıp Paşa'nın Ramazaniyesi”, *Türkoloji Dergisi*, C. VII, s. 41-46.

### KASÎDE-İ RAMAZÂNİYYE'den<sup>15</sup>

Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün  
 . . . . / . . . . / . . . . / . . . .

- 1 Halka gösterdi hilâlin yine şehri ramazân  
Dehen-i âleme bir asma kilid oldu ayân
- 2 Gûyiyâ leşker-i isyânı helâk etmek için  
Dest-i gufrânda bir hançer-i tîz ü bürrân
- 3 Yohsa Bektâşi gibi almış ele keşkûlün  
Fitre düşürmege çıkmış felek-i bî-sâmân
- 4 Turre-i perçemini yohsa tararken Zühre  
Şânesi düşdü sakın sanma ki mâh-ı rahşân
- 5 Sırmalı tâkke mi kapmışdı Cem ü Dârâdan  
Aydan aya felek eyler anın-ile unvân
- 6 Yohsa bir nâhun-ı pür-nûr-ı kefi hûr mudur  
Çerh-i ayyâra mı kapdırdı cinândan Rızvân
- 7 Yohsa bir cebhe-i mahbûb-ı ziyâ-pâş mıdır  
Perde-i ebr ile rûy u teni olmuş pinhân
- 8 Yohsa bir köhne gümüş hâtemidir devrânın  
Ki anı eyledi gerdûn-ı denî zîb-i benân
- 9 Tâbiş-i fasl-ı bahâr eylediginden te'sîr  
Kâse-i hâleye yah-pâre mi koymuş devrân

<sup>15</sup> İÜ 45b. Kasidenin yalnızca nesip-teşbip bölümü verilmiştir.

- 10 Dest-i tiryâkî-i dü-tâ-yı felekde yâhud  
Kahve-i leyl-i siyâhî ile dolmuş fincân
- 11 Yohsa bir halka mıdır ya'nî ki gerdûn oldu  
Bende-i halka-begûş-ı der-i ehl-i irfân
- 12 Boynuna yohsa felek takdı gümüş gerdânlık  
Tıfl-meşreb n'ola eylerse de taklîd-i zenân
- 13 Sîmden yohsa ki engüştüne zihgîr takıp  
Pehlivân-ı felek eyler heves-i tîr ü kemân
- 14 Yohsa sencîdegî-i ecr-i sıyâm eyler iken  
Düşdü engüşt-i felekden kef-i taraf-ı mîzân
- 15 Kef-i gerdûnda yâ sâgar-ı billûr mudur  
Anda ol âteş-i seyyâle midir şu'le-feşân
- 16 Yohsa bir beyza mıdır bâl-i felek altında  
Anı minkârı ile kırmada rûzân u şebân
- 17 Pûte-i hâlede yâhud ki bu sîmîn bir kurs  
Zerger-i çerh anı mikrâs ile kırpar her ân
- 18 Rûze-dârân-ı nücûma yâhud iftâriyye  
Donadıp kıldı felek bir tabak-ı sîmi ayân
- 19 Bilmek için dem-i imsâki yâhud sâ'atdır  
Ki ana çerh-i bahîl olmada dâ'im nigerân
- 20 Bezm-i gerdûnda ya micmere-i sîm midir  
Anber-i şeb mi olur anda hemîşe sûzân
- 21 Yohsa bogazına bir dühül asıp çerh-i denî  
Bekciler gibi olur derbeder-i halk-ı cihân